

ВИХРИСТЕНКО Борис Іванович,
кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України,
президент Туристичної асоціації України

ОПАНАСЮК Наталія Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри Київського
національного торговельно-економічного університету

КОНЦЕПЦІЯ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють відносини в галузі туризму та формують систему законодавства України про туризм. Запропоновано авторську концепцію системи законодавства України про туризм та його класифікацію за юридичною силою, предметом регулювання, характером правового регулювання тощо.

Зроблено висновок про низький стимулюючий потенціал, недосконалість, а в ряді випадків і безсистемність нормативно-правової бази вітчизняного туризму, наявність прогалин і колізій в регулюванні деяких аспектів розвитку туризму.

Ключові слова: система законодавства України про туризм, туризм, туристична діяльність.

АНОТАЦИЯ. Проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие отношения в сфере туризма и формирующие систему законодательства Украины о туризме. Предложена авторская концепция системы законодательства Украины о туризме и его классификация по юридической силе, предметом регулирования, характером правового регулирования.

Сделан вывод о низком стимулирующем потенциале, несовершенстве, а в ряде случаев и бессистемности нормативно-правовой базы отечественного туризма, наличии пробелов и коллизий в регулировании отдельных аспектов развития туризма.

Ключевые слова: система законодательства Украины о туризме, туризм, туристическая деятельность.

SUMMARY. Analysis of legal acts that regulate relations in the tourism industry and create a system of legislation of Ukraine on tourism. An author's concept of the legislation of Ukraine on tourism and its classification by legal force, subject to regulation, the nature of regulation and so on.

The conclusion of low stimulatory capacity, inadequate, and in some cases and unsystematic legal basis of domestic tourism, the presence of gaps and conflicts in the regulation of some aspects of tourism development.

Key definitions: legal system of Ukraine on tourism, tourism, tourist activity.

Ефективність розвитку туризму потребує сучасного законодавства, яке регулює однорідну групу суспільних відносин, що виникають в процесі здійснення туристичної діяльності.

Йдеться про наявність певної групи нормативно-правових актів, що регламентують провадження туристичної діяльності.

Основи правового регулювання туризму в Україні закладені Законом України “Про туризм”, прийнятим у 1995 році Верховною Радою України [1], який окреслив стратегічну лінію й конкретні завдання розвитку сфери туризму.

Цей Закон став фундаментом як для розбудови демократичного суспільства в цілому, так і туристичного законодавства, зокрема. Він був першим законодавчим актом, який забезпечив системне правове регулювання туризму в Україні, визначив базові терміни й поняття, пов’язані з провадженням туризму та наданням туристичних послуг, чітко окреслив межі державного регулювання туризму. Саме в Законі за відсутності конституційного закріплення, було забезпечено реалізацію одного з основних загальнолюдських природних прав, що передбачене Загальною декларацією прав людини 1948 року: право на свободу пересування, право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну (ст. 13) як суб’єктивного права особи на туризм.

Закон врегулював відносини у галузі туризму і був спрямований на утвердження ринку туристичних послуг та посилення захисту прав і свобод людини та громадянина на свободу пересування, відпочинок, безпечно для життя і здоров’я довкілля, охорону здоров’я, інтересів держави та майнових прав і професійних інтересів підприємств і організацій у галузі туризму [2].

Ситуація, коли спеціальні закони передували конституюванню відповідного правового інституту в Основному Законі пояснюється об’єктивними історичними чинниками. Проголошення незалежності та дотримання загальнолюдських цінностей вимагало розроблення належної нормативно-правової бази, яка б забезпечила реалізацію нового курсу України на побудову демократичної, правової й соціальної держави. Такою базою й виступали відповідні законодавчі акти.

Головним надбанням Закону стало й те, що він закріпив основні принципи регулювання вітчизняного туризму і слугує джерелом для напрацювання інших законодавчих актів, які покликані розвивати й доповнювати основні його положення. Закон створив реальні передумови для здійснення заходів, що забезпечують захист прав, свобод і інтересів усіх учасників відносин у сфері туризму, структурувавши галузь.

Попри всі позитивні зміни в правовому регулюванні туризму в Україні, законодавчо не вирішені усі правові питання, що існують у цій сфері. Однією з основних проблем на сьогодні є відсутність чіткого “юридизованого” визначення понять “туризм” і “туристична діяльність” (наприклад, як виду господарської діяльності), а відтак - наукового осмислення кола туристичних відносин і формулювання точного уявлення про галузеву природу відповідного правового інституту.

Вбачається, що у відсутності чіткої позиції законодавця з питання понять туризму й туристичної діяльності, полягає причина недостатньої визначеності правового статусу суб'єктів, які здійснюють туристичну діяльність, та безсистемності прийняття нормативних актів у цій сфері.

Враховуючи те, що відносини, які виникають у сфері туризму, мають свій предмет (вони покликані задовольнити суспільні потреби та виконувати важливі функції в суспільстві), туризм об'єктивно потребує належного правового впорядкування, що й зумовило формування в Україні законодавства про туризм як спеціального напрямку (правового інституту) в системі джерел конституційного права. Це спеціальне законодавство має свій специфічний об'єкт регулювання – діяльність у сфері туризму, який (об'єкт регулювання) має бути чітко окреслений за змістом, колом осіб, умовами функціонування.

З метою усунення хаотичності у розробці й прийнятті законів та підзаконних нормативних актів, що регулюють питання туризму, вважаємо за доцільне сформулювати *концепцію системи правового регулювання туризму в Україні*.

За юридичною силою нормативно-правових актів законодавство, що регулює туризм, представляє собою вертикальну ієрархічну систему. Структура цієї системи обумовлена структурою органів законодавчої та виконавчої влади, що мають нормотворчі повноваження щодо регулювання питань у сфері туризму.

В науці конституційного права виділяють трирівневий підхід у питанні визначення конституційно-правового регулювання будь-якого інституту галузі конституційного права. Такий підхід, на нашу думку, за аналогією, можливо застосувати й до регулювання відносин у сфері туризму, оскільки вони виникають з конституційних прав і свобод людини й громадянина на свободу пересування, відпочинок, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей.

Отже, на нашу думку, існує три рівні правового регулювання туризму *в залежності від юридичної сили нормативно-правових актів*: конституційні, законодавчі та підзаконні.

За предметом регулювання нормативно-правові акти України в сфері туризму поділяються на загальні й спеціальні. Загальні характеризуються тим, що предмет їх регулювання досить широкий та охоплює як туристичні, так і інші суспільні відносини. Спеціальні акти – це акти, які цілком присвячені питанням туризму.

За характером правового регулювання – на матеріальні та процесуальні.

Нормативно-правові акти України в сфері туризму матеріального характеру – акти, що містять матеріальні норми права: встановлюють права й обов'язки, а також відповідальність учасників відповідних відносин. Джерела системи законодавства України про туризм процесуального характеру регулюють процесуальні відносини в сфері туризму.

Значна частина матеріальних норм у сфері туризму може бути реалізована лише за допомогою здійснення й відповідно регулювання низки процесуальних норм. Вони стосуються, наприклад, надання дозволів на право здійснення туристичного супроводу; ліцензування діяльності в галузі туризму (зокрема, туроператорської діяльності); сертифікації турпослуг; порядку в'їзду та виїзду громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства з метою туризму, а також вимоги щодо дотримання інших туристичних формальностей (візові, санітарні, митні тощо); надання земель в користування для забудови туристичною інфраструктурою; захисту прав і свобод людини та громадянина в сфері туризму тощо. Слід наголосити також, що матеріальні та процесуальні норми в сфері туризму нерідко містяться в одних і тих самих нормативно-правових актах.

За своїм характером нормативно-правові акти також умовно можна поділити на кодифіковані та некодифіковані.

Таким чином, *система правового регулювання туризму в Україні* – це система норм права, закріплених у Конституції України, законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України та інших нормативно-правових актах. Цю систему формують й окремі норми актів адміністративного, цивільного, господарського, податкового, міжнародного та інших галузей права, що регулюють відносини в сфері туризму.

Правове регулювання туризму як поняття охоплює як нормативно-правову базу туризму, так і весь правовий механізм реалізації юридичних норм, що регулюють туристичну діяльність в Україні.

Отже, існуючий правовий масив створює значне підґрунтя для подальшого формування і розвитку національного законодавства про туризм, однак ще не охоплює всіх суспільних відносин у сфері забезпечення суб'єктивного права на туризм. На нашу думку, потребують свого врегулювання відносини за основними традиційними видами туризму (в'їзний, внутрішній, сільський (зелений) туризм, екскурсійна діяльність тощо), а також відносини у сфері надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) шляхом розробки й прийняття відповідних інституційних законів України.

Поряд з цим нормативно-правові акти з питань туризму поділяються на окремі групи. До *першої групи* належить Конституція України, норми якої регламентують найважливіші відносини в сфері туризму: права і свободи людини й громадянина та їх гарантії; норми про компетенцію вищих органів державної влади у нормативному регулюванні туризму, про підприємництво, власність, застосування норм міжнародного права тощо (статті 3, 8, 16, 21, 22, 33, 42, 45, 49, 50, 54, 55, 85, 89, 92, 93, 101, 106, 113, 116, 117 і 119) [3].

Другу групу становить законодавство, що регламентує як туристичні, так і інші суспільні відносини, тобто так зване законодавство загальної дії, регулює туризм як вид господарської діяльності та створює умови для реалізації людиною і громадянином своїх прав на свободу пересування, відпочинок та інших суміжних прав і свобод у туристичних подорожах. Це, насамперед:

1) Цивільний кодекс України [4], що регламентує договірні відносини, забезпечення виконання зобов'язань у туризмі, а також захист прав споживачів туристичних послуг;

2) Господарський кодекс України [5], норми якого регулюють діяльність всіх суб'єктів незалежно від виду підприємницької діяльності, яку вони здійснюють, а також Закони України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців”, “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”, “Про акціонерні товариства” та інші. Зазначені закони визначають організаційно-правову форму та порядок створення підприємств, у тому числі й туристичних, обсяг прав і обов'язків суб'єктів підприємництва, порядок їх реалізації, умови провадження туризму, відповідальність за порушення прав і свобод людини та громадянина в галузі туризму тощо [6];

3) Податковий кодекс України [7], який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, порядок їх адміністрування, права та обов'язки суб'єктів туристичної діяльності як платників податків та зборів, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства; особливості оподаткування туристичних послуг тощо;

4) Укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств і відомств. Такі нормативні акти в теорії права визначаються як підзаконні.

Знаковим актом у регулюванні питань туризму є Цивільний кодекс України, що регламентує договірні відносини, а також захист прав споживачів туристичних послуг. До договорів на туристичне обслуговування застосовуються загальні умови цивільного законодавства щодо договорів про надання послуг (ст. 901 ЦК України) з урахуванням особливостей, характерних для договорів на туристичне обслуговування. За цим договором одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором.

Водночас на відміну від багатьох інших видів договорів про надання послуг туристичні послуги, в тому числі й міжнародні, мають свою специфіку. Це полягає, насамперед, в тому, що поряд з цивільним законодавством, туристична діяльність регулюється Законом України “Про туризм” та рядом інших. Наприклад, адміністративним законодавством

регламентується питання отримання в'їзних віз, валютним – форма розрахунків, митним – порядок перевезення через кордон задекларованих товарів, актами антимонопольних органів - про застосування законодавства в сфері захисту прав споживачів від проявів недобросовісної конкуренції тощо. Всі ці нюанси повинні бути зафіксовані й відображені в договорі на туристичне обслуговування, або, насамкінець, умови укладеного договору між турпідприємством і туристом не повинні їм суперечити.

Специфіка туристичного бізнесу полягає також у тому, що турпідприємство, як правило, самостійно не провадить міжнародні поїздки, екскурсії, подорожі тощо, а тільки їх організовує, тобто виконує для замовника послуги з організації туристичної подорожі через третіх осіб - своїх партнерів. Щоб сформувати турпродукт, тобто комплекс послуг з розміщення, перевезення, харчування туристів, екскурсійних послуг, а також послуг гідів-перекладачів й інших послуг, що надаються в залежності від мети туристичної подорожі, турпідприємство самостійно вступає в правовідносини з багатьма організаціями – перевізником, страховою компанією, консульськими установами, готелями, іншими турфірмами, які приймають туристів у місцях відпочинку тощо.

Це не виключає зобов'язань і повної відповідальності турпідприємства, яке уклало договір на реалізацію турпродукту, оскільки право туриста на весь турпродукт (ненадання або неякісне надання послуг за договором) або його частину було якимось чином порушено.

Підприємства, що надають туристичні послуги туристам і укладають відповідно договори з ними, займаються підприємницькою діяльністю, а отже несуть підвищену відповідальність за порушення зобов'язань за договором, у тому числі й допущених тими особами, з якими турпідприємство має договірні відносини на обслуговування туриста. Така відповідальність настає незалежно від вини самого турпідприємства.

Відповідно до статті 617 ЦК України, якщо інше не передбачено законом або договором, особа, яка не виконала або неналежно виконала зобов'язання при здійсненні підприємницької діяльності, несе відповідальність, якщо не доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом турпідприємства.

Підвищена відповідальність турпідприємств впливає зі змісту самого договору, що укладається між ним і туристом, відповідно до якого турпідприємство не тільки реалізує туристу тур (або як нами з'ясовано - право на тур), але й формує та забезпечує просування туристичного продукту. Крім того, згідно зі ст.25 Закону про туризм турист має право на забезпечення під час туру або після нього своїх прав як споживача та відшкодування матеріальних і моральних збитків у разі невиконання або неналежного виконання умов договору турпідприємством. Турист вправі вимагати від туроператора або турагента надання йому всіх послуг, передбачених договором, причому, на нашу думку, незалежно від того, ким безпосередньо ці послуги надаються.

Споживчі права туриста вміщені також у Законі України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ (із змінами та доповненнями), статтею 15 якого передбачено, що турист (споживач) має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника (у даному випадку - туроператора чи турагента) безоплатного усунення недоліків або відшкодування витрат на їх виправлення споживачем чи третьою особою; відповідного зменшення ціни послуги; заміни на аналогічну послугу належної якості; відшкодування збитків, яких він зазнав тощо.

Оскільки наведені норми мають імперативний характер, відсилання до договору, що обмежує відповідальність, передбачені п.1 ст. 614 ЦК України та частиною 34 ст. 20 Закону України “Про туризм”, не застосовується. Отже, спеціальна норма, вміщена у статті 20 Закону про туризм щодо обмеження відповідальності турпідприємства, на нашу думку, має бути вилучена. Таким чином, турпідприємство при укладенні договору з туристом не має права знімати або обмежувати свою відповідальність (крім випадків форс-мажору) за недоліки в наданні туристичних послуг, що виникли через недбалість партнерів або з інших, залежних від них, обставин.

В даному випадку, вважаємо, туроператор при формуванні й просуванні туристичного продукту фактично придбає право на послуги, що входять в тур, на підставі договору з іншими особами (партнерами). Тобто при реалізації турпродукту безпосередньо туристу, турпідприємство стає відповідальним перед останнім з усіх статей укладеного з ним договору. Отже, обмеження або усунення такої відповідальності в договорі з туристом можна розцінювати згідно з вимогами Закону України “Про захист прав споживачів” як обмеження прав споживачів (туристів) порівняно з правилами, встановленими законом, а відтак – ці положення визнаються недійсними.

Реалізація туристичного продукту здійснюється відповідно до ст. 20 Закону про туризм на підставі договору, який укладається в письмовій формі. В обов'язковому порядку як умова захисту прав споживачів-туристів у договорі повинні бути відображені перш за все суттєві умови реалізації турпродукту. Інші умови договору визначаються за згодою сторін.

Не менш важливими актами для регулювання туризму є Господарський кодекс України, норми якого регламентують діяльність всіх суб'єктів незалежно від виду підприємницької діяльності, яку вони здійснюють, захист прав споживачів-туристів від проявів недобросовісної конкуренції, а також Закони України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців”, “Про господарські товариства”, “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”, з питань оподаткування та інші. Зазначені загальні закони визначають організаційно-правову форму та порядок створення підприємств, у тому числі й туристичних, обсяг прав і обов'язків суб'єктів підприємництва, порядок їх реалізації, особливості провадження ліцензованих видів діяльності тощо.

Новий етап розвитку правової основи про туризм відзначився прийняттям спеціального законодавчого акту щодо ліцензування видів підприємницької діяльності на території України – Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 01.06.2000 р. №1775-III [8]. Згідно з його нормами ліцензуванню підлягала діяльність з надання послуг з в’їзного, внутрішнього та виїзного туризму, а також – екскурсійна діяльність.

Розглянемо лише проблему здійснення ліцензування туристичної діяльності (туроператорської) відповідно до внесених 18 листопада 2003 року змін до Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”. На нашу думку, запропонована система ліцензування не враховує специфіки провадження діяльності у сфері туризму за його видами (в’їзний, внутрішній, виїзний туризм і екскурсійна діяльність). Тобто нині ліцензується не вид підприємницької діяльності, а вид суб’єкта господарювання - туроператор. Ця норма є колізійною, оскільки суперечить принципам державної ліцензійної політики (ст. 3 Закону “Про ліцензування певних видів господарської діяльності) та державній туристичній політиці пріоритетів розвитку й державного стимулювання, насамперед, в’їзного та внутрішнього туризму. Сьогоднішня практика ліцензування не дозволяє збалансувати туристичні потоки між в’їздом (надходження валюти в країну) та виїздом (відтік значних валютних коштів за межі України), тим самим не забезпечується державний захист національних економічних інтересів України, контроль за вивезенням валютних коштів тощо. На нашу думку, реалізуючи державницький підхід щодо розвитку вітчизняного туризму (насамперед, в’їзного й внутрішнього) і враховуючи світову практику, потрібно посилити контроль та запровадити міжнародний досвід державного регулювання туристичної діяльності. Вказане дасть можливість забезпечити співвідношення туристичних підприємств, які займаються в’їзним та виїзним туризмом, скоригувавши надходження валюти та її вивезення (нині це співвідношення відповідно 1 до 10).

У цьому випадку доцільно було б запропонувати врегулювати цю позицію шляхом внесення відповідних змін до Законів України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” та “Про туризм” в частині отримання спеціальних дозволів (ліцензій) на право здійснення туристичної діяльності. По-перше, за видами туризму, по-друге, надавати право підприємствам займатися виїзним туризмом лише у разі досягнення ними відповідних обсягів наданих послуг з в’їзного туризму, і, як наслідок, валютних надходжень до державного бюджету. Показовим є досвід ряду країн (Туреччина, Єгипет тощо), де існує практика: підприємство отримує дозвіл на провадження туристичної діяльності лише на певний період. По закінченню цього терміну, якщо це підприємство не надало послуг іноземним туристам на своїй території на відповідну (фіксовану) суму, згадана ліцензія анулюється. Загальновізнаною є світова практика, коли держава пропагує й опікується лише національним турпродуктом, тобто

однозначно надається перевага економічно вигідному для країни – в`їзному туризму.

Величезний пласт проблем у регулюванні питань туризму містить податкове законодавство. Вважаємо, це спричинено, насамперед відсутністю загальнодержавної підтримки розвитку пріоритетного виду туризму – в`їзного (іноземного), що завдає значної шкоди економічним і міжнародним відносинам та інтересам нашої держави.

Раціональному та ефективному розв`язанню ряду проблем сприятиме, на нашу думку, спеціальний законодавчий акт про державну підтримку розвитку в`їзного туризму, який врегулював би відносини з надання туристичних послуг іноземним туристам, порядок і умови провадження цього виду діяльності суб`єктами підприємництва, права та обов`язки учасників таких відносин тощо.

Зокрема, до цього часу не визначено на законодавчому рівні поняття “експорт/імпорт” туристичних послуг, а звідси відсутність справедливого механізму їх оподаткування податком на додану вартість і численні колізії в законодавстві у зв`язку з цим. Наприклад, у Податковому кодексі України [9], а до 2011 року й у Законі України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 р. №168/97-ВР (втратив чинність) [10] запроваджено некоректне оподаткування туристичних послуг податком на додану вартість, без урахування загального механізму оподаткування в нашій державі ПДВ експорту та імпорту. Це, в свою чергу, порушує права туристів на свободу туристичних подорожей, оскільки дане право обмежується завеликою вартістю турпослуг через обкладення податком на додану вартість.

Відповідно до Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ (ст.1) під класичним поняттям “експорт товарів” мається на увазі його продаж іноземним суб`єктам господарської діяльності з подальшим вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України. Під імпортом товару – закупівля його в іноземних суб`єктів зовнішньоекономічної діяльності з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України [11]. Якщо говорити про такий специфічний товар, як туристичні послуги (туристичний продукт), то торгівля такими послугами відрізняється від торгівлі іншими товарами, оскільки вони не мають уречевленої форми і в буквальному значенні кордон не перетинають. Ця невизначеність та не врахування специфіки торгівлі туристичними послугами й спричинила некоректність формулювання норм з оподаткування податком на додану вартість турпослуг, не розмежовуючи експорт і імпорт послуг з туризму.

Враховуючи вищенаведені загальні дефініції “експорт/імпорт” товарів під експортом туристичних послуг (турпродукту) слід розуміти послуги, що реалізуються українськими суб`єктами туристичної діяльності іноземним суб`єктам господарювання. Під імпортом туристичних послуг (турпродукту) - їх придбання українськими суб`єктами туристичної діяльності в іноземних суб`єктів господарювання. Водночас, нульова ставка податку на додану

вартість застосовується щодо операцій з поставки послуг, призначених для споживання за межами митної території України. В туристичній галузі це положення слід трактувати навпаки. Турпослуга (турпродукт) поставляється за межі митної території України безпосередньо або при посередництві нерезидентів, а споживається іноземцями вже на території України, оскільки послуги з туризму неможливо перевезти через митний кордон України (туристична інфраструктура, природні ресурси, історико-культурні об'єкти показу тощо). Отже, при наданні туристичних послуг (турпродукту) на території України нульова ставка податку застосовується у разі їх поставки за межі України безпосередньо або за посередництвом нерезидентів із застосуванням безготівкових розрахунків.

Такий підхід повністю відповідає міжнародній практиці, оскільки згідно з п.2 ст.1 Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС) від 15.04.1994 року під експортом послуг розуміється надання на митній території однієї держави (наприклад, України) послуги замовнику (споживачу) іншої держави. Тобто послуги з в'їзного туризму є експортом послуг, а відповідно до нашого законодавства експорт оподатковується за нульовою ставкою ПДВ [12].

Водночас, відсутність нульової ставки ПДВ для послуг з в'їзного туризму суперечить і нормам вітчизняного законодавства щодо дотримання принципів єдності системи оподаткування, в тому числі *“принципу рівності, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання...”* (ст.4 Податкового кодексу України). Таким чином, турпідприємства дискриміновано по відношенню до інших суб'єктів господарювання, порушено рівність в оподаткуванні експорту туристичного продукту/послуг (щодо них діє ставка ПДВ 20% до бази оподаткування) та експорту товарів і послуг у інших сферах господарської діяльності, щодо яких продовжує застосовуватися нульова ставка ПДВ.

Отже, послуги по прийому і обслуговуванню іноземних туристів в Україні (в'їзний туризм) згідно з існуючою практикою мають оподатковуватися за нульовою ставкою як і будь-які операції з експорту товарів (послуг), що справедливо передбачено для ряду інших галузей, а також до 2005 року існувало відповідно до Закону України “Про податок на додану вартість” від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР (п.6.2.2. ст. 6) [13].

Послуги з організації поїздок за межі України (виїзний туризм) є імпортом туристичних послуг і повинні оподатковуватися на загальних підставах. Для таких операцій відповідно до існуючої практики законопроектом запроваджено чітку схему оподаткування - на загальних підставах суми комісійної винагороди суб'єкта підприємництва (маржі).

У зв'язку з викладеним вважаємо за доцільне вдосконалити чинне законодавство з цих питань, врахувавши специфіку надання туристичних послуг (турпродукту) шляхом внесення відповідних змін і доповнень до Податкового кодексу України. Визначити поняття експорт/імпорт туристичних послуг (турпродукту) та за цим принципом встановити порядок

їх оподаткування ПДВ. Це підтверджено нинішньою практикою оподаткування турпослуг, відповідає загально визначеним поняттям експорту та імпорту товарів і правилам їх оподаткування податком на додану вартість.

Серйозною проблемою для туроператорів і турагентів сьогодні є питання застосування ними реєстраторів розрахункових операцій (РРО) відповідно до Закону України “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг” від 06.07.1995р. №265/95-ВР (із змінами та доповненнями) [14]. Саме нечіткість та неоднозначність вписаних норм пункту 1 статті 9 даного Закону призводить до подвійного трактування їх на практиці та численних фактів неправомірного застосування податковими органами штрафних санкцій до туроператорів і турагентів у разі, якщо турпідприємства реалізують турпослуги/турпродукт без проведення їх через РРО.

Згідно з пунктом 1 статті 9 вказаного Закону РРО дозволено не застосовувати підприємствам усіх форм власності при наданні будь-яких видів послуг, крім підприємств торгівлі та громадського харчування. Більше того, в цій статті законодавець не виділяє “власні” послуги, застосовуючи загальне поняття “послуг”, а виокремлює лише “товари власного виробництва”.

Туроператор і турагент не є ні підприємством торгівлі, ні підприємством громадського харчування. Згідно із статтею 20 Закону України “Про туризм” туроператор і турагент надає туристичні послуги на підставі договору на туристичне обслуговування, який є договором про надання послуг незалежно від того, реалізується власний турпродукт чи продукт інших туроператорів. Отже, реалізація турпослуг/турпродукту може здійснюватися туроператорами і турагентами без застосування РРО і розрахункових книжок.

ДРУГА ЧАСТИНА СТАТТІ

До *третьої групи (спеціальне законодавство)* віднесено законодавство України про туризм, що охоплює:

- 1) Закон України “Про туризм”, норми інших законів України, що стосуються безпосередньо туризму;
- 2) постанови Верховної Ради України з питань туризму;
- 3) Укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України щодо туризму;
- 4) відомчі акти центрального органу виконавчої влади у сфері туризму та курортів, а також інших компетентних органів з питань туризму.

Закон України “Про туризм” (в редакції від 18 листопада 2003 року) містить 7 розділів і 37 статей. Центральне місце в Законі посідають норми, що визначають вимоги до суб`єктів туристичного підприємництва, яких необхідно дотримуватись при створенні, реєстрації та ліцензуванні

турпідприємств, умови здійснення ними діяльності в галузі туризму, порядок участі турпідприємств у заснуванні інших господарюючих суб'єктів туристичного спрямування, специфіка діяльності іноземних туристичних компаній в Україні та порядок надання ними турпослуг, статус туристів, їх права та обов'язки, порядок здійснення ними туристичних подорожей тощо.

Важливе значення Закону полягає в тому, що він, попри всі існуючі колізії й протиріччя, створив правові основи для реалізації людиною й громадянином гарантованих Конституцією України прав на свободу пересування, відпочинок, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні ними туристичних подорожей.

У цьому зв'язку особлива увага законодавця приділяється державному регулюванню туристичної діяльності (розділ II), оскільки туризм охоплює велику кількість людей і ресурсів, а тому не може залишатися без спеціальних правових, організаційних, економічних важелів впливу, в тому числі й з метою обмеження негативних проявів конкуренції, а також забезпечення основ соціального захисту населення. Саме тому державне регулювання туризму має бути покликане й пов'язане, насамперед, з необхідними та достатніми вимогами, що відображають інтереси суспільства в цілому та продиктовані сучасними тенденціями соціально-економічного розвитку. У даному розділі Закону закріплено найбільш важливі законодавчі установлення: про місце і роль туризму в державі; принципи державного регулювання туризму; про основні цілі, пріоритетні напрями й шляхи (засоби) реалізації державної політики в галузі туризму.

Формулюючи принципи державного регулювання туризму, Закон покладає на державу обов'язки сприяти туризму та створювати відповідні умови для його ефективного розвитку, визначати напрями туристичної діяльності, формувати уявлення про Україну як країну з величезними потенційними туристичними можливостями, здійснювати підтримку й захист українських туристів, туристичних підприємств і їх об'єднань. Серед основних цілей державного регулювання в статті 6 Закону передбачені: забезпечення прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я та інших суміжних прав при здійсненні подорожей; охорона навколишнього природного середовища; створення умов для діяльності, спрямованої на виховання, просвітництво та оздоровлення туристів; створення нових робочих місць, збільшення доходів України та її громадян, тощо.

При цьому в статті 6 зазначено, що пріоритетним державним регулюванням є в'їзний та внутрішній туризм. За роки незалежності України спостерігається тенденція значного превалювання виїзного туризму над в'їзним, тому державне регулювання туризму повинно бути спрямоване перш за все на відновлення прийняттого балансу, живлення внутрішнього туризму, що сформує імідж держави як країни сприятливого розвитку туризму. Особливе значення, на наш погляд, має розвиток соціального туризму, що повинен підтримуватися державою й розвиватися за допомогою держави в

світлі положень Конституції України. Ці конституційні установлення закріплюють, що Україна є соціальною державою, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя людині та вільний розвиток особистості. Туризм, насамперед внутрішній, має бути доступним для всіх верств населення. Закріпленню пріоритету соціального туризму сприяло б, на нашу думку, прийняття спеціального законодавчого акту про соціальний туризм, який би створив реальні гарантії для реалізації людиною (насамперед незахищеними верствами населення) свого права на туризм.

Водночас, вважаємо, Закон переобтяжений положеннями (статті 7, 8, 9 і 11), що визначають перелік органів, які здійснюють регулювання в галузі туризму, та їх повноваження, що є необґрунтованим. Ці норми не є предметом регулювання галузевого Закону України "Про туризм", оскільки виключно Конституцією України (ст. 6) встановлюються повноваження органів державної влади (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших) у всіх сферах суспільного життя, а відтак вони поширюються і на туристичну галузь. Таким чином, дані статті значно перевантажують і нагромаджують Закон нормативним матеріалом з питань, що не є предметом його регулювання, та призводять до необґрунтованого укрупнення законодавчого акту, оскільки не впливають на зміст, межі й коло повноважень цих органів у сфері туризму. Закріплення повноважень зазначених державних органів в Основному Законі є самодостатнім і, на нашу думку, не вимагає додаткового їх дублювання ще й в галузевому законодавчому акті.

Натомість законодавець дозволяє й втручання центрального органу виконавчої влади по туризму в господарську діяльність суб'єктів туристичного підприємництва, чим порушуються конституційні права останніх на свободу підприємництва, вільний вибір видів своєї діяльності та свободу договору. Наприклад, запровадження понять "туроператор" і "турагент" (ст.ст. 5 і 17 Закону) не узгоджується з існуючими структурою й системою функціонування галузі та її законодавчого забезпечення. Розмежування суб'єктів туристичної діяльності на туроператорів і турагентів та здійснення за цим принципом ліцензування суперечить законодавству України з питань ліцензування: пропонується ліцензувати суб'єкти підприємництва (види суб'єктів) всупереч державним принципам ліцензійної політики - за певними видами господарської діяльності.

На відміну від досвіду деяких зарубіжних країн, де подібне структурування можливе в силу сталого розвитку інституту приватної власності (туроператори мають у власності широко розгалужену матеріальну базу: готелі, ресторани, яхти, транспортні засоби, гірськолижну мережу тощо і реалізують послуги споживачам через турагентів), у нашій державі турпідприємство виступає одночасно і турагентом, і туроператором. І це не вид його туристичної діяльності, а лише форма її здійснення. Зазначена вітчизняна практика, яка апробована десятиріччям та продиктована існуючими на сьогоднішній день соціально-економічними передумовами, не суперечить міжнародним нормам, а при адаптації національного

законодавства до законодавства Європейського Союзу пріоритет надається економічним і правовим особливостям конкретної держави, а не беззаперечному копіюванню відповідних норм [15].

Більш детально юридичні ознаки туроператора й турагента, їх функції з урахуванням реалій соціально-економічного розвитку нашої держави на даному етапі проаналізовані авторами в окремій науковій статті [16].

Зупинимось лише на проблемах, пов'язаних з ліцензування туристичної діяльності в нашій державі (дещо під іншим кутом зору ніж раніше).

По-перше, здійснення ліцензування туроператорської діяльності як виду діяльності в галузі туризму є помилковим та таким, що порушує норми чинного законодавства України. На нашу думку, під туроператором слід розуміти організатора туристичних подорожей (турів), а під турагентом – продавця цих турів безпосередньо туристам, а свій статус турпідприємство повинно визначати самостійно в залежності від тієї ролі, яку воно відіграє на ринку турпослуг в кожному конкретному випадку шляхом укладення договорів (агентський, комісії, доручення). Ліцензування ж туристичної діяльності слід провадити за видами туризму (повернутися до раніше існуючої практики 1995-2003 рр.) як і було передбачено Законом України “Про туризм” в редакції від 15.09.1995 року.

Таким чином, вказана норма, на наш погляд, є штучною, оскільки специфіка туризму в Україні полягає в тому, що туристичне підприємство, як правило, одночасно поєднує в собі функції як туроператора, так і турагента. Реалізація даної норми на практиці призвела до певних негативних наслідків. Зокрема, поставила поза межі державного регулювання й, відповідно, контролю такі пріоритетні та перспективні для нашої держави види туризму як внутрішній, в'їзний, екскурсійну діяльність тощо. А це, в свою чергу, призводить до некерованості галузю, численних порушень конституційних прав осіб - туристів та підвищення ризику в туризмі, пов'язаного з життям і здоров'ям туристів. Більше того, здійснення ліцензування не за видами туризму, а за формами діяльності (туроператорська) грубо порушують права суб'єктів туристичного підприємництва на вільний вибір діяльності (ст. 3 Цивільного кодексу України, ст.ст. 6, 43 і 44 Господарського кодексу України), оскільки суб'єктам господарювання дозволяється без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-які види господарської діяльності, що не заборонені в Україні, та на вільне волевиявлення при укладенні й реалізації договорів. Адже підприємство має самостійно визначати, в яких випадках воно буде виступати туроператором, а в яких – турагентом на підставі партнерських (агентських) угод (ст. 3 ЦК України та ст. 179 ГК України).

Маємо закономірний висновок, що дане положення Закону потребує приведення у відповідність з нормами чинного законодавства України та практикою провадження туристичної діяльності в нашій державі: усунення імперативної норми стосовно законодавчого розподілу турпідприємств на

туроператорів і турагентів, а також здійснення ліцензування за цим принципом. Визначальною ж ознакою, на наш погляд, в розмежуванні видів діяльності в галузі туризму повинні бути основні традиційні види туризму (в`їзний, внутрішній, виїзний та екскурсійна діяльність).

По-друге, суттєвою проблемою для практиків стала відміна з 17 листопада 2010 року ліцензування турагентської діяльності на підставі внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності» від 19.10.2010 № 2608-VI відповідних змін до Законів України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та «Про туризм». На нашу думку, запропоновані зміни спрямовані на зміну умов здійснення господарської діяльності та державного контролю в галузі туризму. Це, у свою чергу, абсолютно не поліпшить умови провадження даної діяльності (турагентської), а навпаки може призвести до хаосу й порушення прав споживачів туристичних послуг.

Скасування ліцензування турагентської діяльності за таких умов потрібно проводити з урахуванням необхідності забезпечення того, що при здійсненні цієї діяльності суб`єкт господарювання буде зобов`язаний дотримуватися певних обов`язкових організаційних та (або) кваліфікаційних вимог (насамперед, з метою захисту прав споживачів), а не провадити її на „власний” розсуд. Що фактично сьогодні й відбувається. А контроль за їх професійною діяльністю фактично покладається на суб`єкта господарювання – туроператора.

Зокрема, відміна ліцензування може призвести до хаосу у туристичному бізнесі, оскільки держава втратить важелі контролю за турагентами, а відтак - не забезпечуватиметься захист прав споживачів, тому що турагенти працюють безпосередньо з туристами і пропонують їм турпослуги (укладають з ними договори на туристичне обслуговування).

Не запропонована альтернатива скасуванню ліцензування, а, отже, турагенти є поза межами контролю з боку місцевих і центрального органів виконавчої влади в галузі туризму. Адже, як показала багаторічна практика, ліцензування дисциплінує суб`єктів господарювання: загроза позбавлення ліцензії є важливим засобом впливу на підприємця, що має забезпечити його правомірну поведінку та дотримання вимог законодавства.

Крім того, скасування ліцензування турагентської діяльності не кореспондується з необхідністю здійснити турагентом фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності перед туристом за можливі заподіяні йому збитки. Ця вимога передбачена Законом України „Про туризм” (стаття 15) і була однією з умов отримання відповідної ліцензії та у разі невиконання – відмові органом ліцензування у видачі ліцензії, а в окремих випадках – анулювання виданої раніше ліцензії. На практиці ж, фактично втрачено механізм контролю за виконанням вимоги щодо забезпечення турагентом фінансових гарантій своєї відповідальності перед туристом. Цей контроль перекладається знову ж таки на господарюючого суб`єкта – тур оператора. Це, у свою чергу, суперечить конкурентному

законодавству України та фактично спотворює конкурентне середовище на ринку турпослуг, призводить до порушення прав споживачів тур послуг тощо.

Не менше колізій містить Закон й щодо договірних відносин у сфері туризму: статті 20, 21, 22 про види договорів (на туристичне, готельне та екскурсійне обслуговування). В правозастосовчій практиці виникає питання, яким чином такі договори співвідносяться між собою, оскільки договір на туристичне обслуговування може включати в себе як готельні, так і екскурсійні послуги. Вочевидь, вони можуть застосовуватися і як окремі види договорів з наданням цих послуг в якості самостійних, так і комплексного його виду з поєднанням усіх складових частин послуг у сфері туризму. Наприклад, договір на туристичне обслуговування як універсальний вид договору за бажанням особи (туриста) може включати послуги з розміщення в готелі й послуги на екскурсійне обслуговування.

Розглянемо деякі проблемні аспекти цих договорів.

Так, абзац 5 статті 20 (договір на туристичне обслуговування) містить положення щодо необхідності поінформувати споживача на його вимогу про умови договору, програму туру, характеристику готелю тощо до початку надання туристичних послуг. Вказана норма має нечітке формулювання, оскільки зазначені дії не узгоджуються у часі (надання турпослуг неможливе без письмово укладеного договору, а якщо такий договір підписано - немає сенсу в подібній інформації), чим створюється колізія. Отже, виникає питання про юридичні наслідки укладеного договору на туристичне обслуговування або в доцільності такого інформування, тому що “початок надання туристичних послуг” неможливий без належно оформленого відповідно до норм законодавства договору. Якщо договір вже підписано, але послуги ще не надані, у подібній інформації немає необхідності (до того ж суттєвій інформації про умови обслуговування: звичаї країни перебування, характеристика готелю, ціну туробслуговування тощо), оскільки вона повинна передувати підписанню договору на туробслуговування. У разі надання зазначеної інформації після укладання договору, туриста може не задовольнити якась її частина щодо умов обслуговування і він зажадає відмовитися від туристичної послуги (читай - договору на туробслуговування). Яким чином у такому разі будуть врегульовані ці взаємовідносини: які юридичні наслідки матимуть сторони за договором і хто буде нести відповідальність за завдані збитки.

До того ж, інформування туриста “до початку надання туристичних послуг”, а не до підписання договору на туристичне обслуговування, грубо порушує норми Закону України “Про захист прав споживачів” (ст. 18), тому що така інформація повинна бути надана споживачеві до замовлення ним послуги для забезпечення йому можливості свідомого й компетентного вибору.

Отже, подібні норми можуть створити ряд проблем у відносинах між сторонами договору (турпідприємством і споживачем – туристом): застосування на практиці неоднозначних формулювань призведе до

численних порушень прав як споживачів, так і суб'єктів туристичного підприємництва. На нашу думку, дане положення потребує законодавчого коригування шляхом внесення змін до Закону України “Про туризм”.

Також даною статтею передбачено положення, що значно погіршує інтереси й порушує права споживачів турпослуг – туристів. Зокрема, норма про необхідність інформування туриста щодо неможливості здійснення туристичної поїздки через недобір групи без зазначення конкретного терміну повідомлення про це, порушує законодавство про захист прав споживачів. По-перше, надає право суб'єктам підприємництва визначати такі терміни на власний розсуд, чим значно погіршуються умови туриста й обмежуються його права порівняно з редакцією Закону “Про туризм” від 15 вересня 1995 року (турист у цьому випадку мав бути поінформований за 20 днів до початку туру) та призведе до численних зловживань з боку турпідприємств. По-друге, суперечить нормам міжнародного права - Директиві Європейського Союзу № 90/314 від 13.05.1995 р. “Про типовий контракт, що підлягає підписанню турагентством із клієнтом”, відповідно до положень якої турист має бути повідомлений не пізніше ніж за 20 днів до початку подорожі (ст. 7).

Таким чином, дана норма потребує приведення у відповідність з нормами міжнародного права, оскільки є порушенням прав та інтересів споживачів турпослуг та не сприяє інтеграційним процесам нашої держави до Європейської спільноти.

До Закону введено також не менш дискусійну й одіозну з точки зору права норму щодо визнання туризму виключним видом діяльності (абзац 2 ст. 5 та абзац 2 ст. 17), тобто законодавчо забороняється туроператорам займатися будь-яким іншим видом підприємницької діяльності, та мати у власності так звані основні засоби „туристичного виробництва”: готелі, ресторани, автобуси, тощо.

Тим самим діяльність туроператора зводиться до посередницької або своєрідної організаторської, коли він шляхом укладення партнерських договорів з третіми особами (готелями, перевізниками тощо) формує турпродукт і реалізує його безпосередньо або через турагентів. Водночас, турагенти, які здійснюють класичну посередницьку діяльність на ринку турпослуг, можуть мати у власності і готелі, і ресторани, і автобуси тощо.

Дане законодавче ноу-хау шкідливе для розвитку вітчизняного туризму в цілому, бо не дає можливості розвивати туристичну інфраструктуру, залучати інвестиції (іноземні та внутрішні). Через цю законодавчу заборону турпідприємство не може мати у власності основні засоби туристичного виробництва (готелі, ресторани, басейни, пляжі, автобуси, гірськолижна мережа тощо). Для нашої держави це не вигідно. Адже не створюються додаткові робочі місця, не розвивається вітчизняна інфраструктура (дороги, їх облаштування за міжнародними транспортними маршрутами, аеропорти, автопарки, готелі, хостели, збереження та відтворення пам'яток історії й культури тощо). Як наслідок, держава не отримує значні кошти, в тому числі,

валютні, і, що парадоксально, - ще й законодавчо стимулює економічно не вигідний їй вид туризму – виїзний та підтримує економіки інших держав за рахунок вивезення значних коштів нашими громадянами. Це нонсенс. Адже весь світ працює навпаки, тобто країни роблять все можливе і неможливе для залучення туристів та промоцію національного турпродукту за кордоном.

Як приклад, за доходами від в'їзного туризму Україна згідно з даними Всесвітньої туристичної організації посідає останнє місце серед 30 основних європейських країн. Якщо взяти доходи країн Європи від в'їзного туризму за 100 відсотків, то ринкова частка України в цих доходах складає лише 0,3 відсотка, що є на рівні статистичної похибки.

Більше того, вказана норма, по-перше, порушує чинне законодавство України:

- статтю 13 Конституції України щодо забезпечення рівності усіх суб'єктів підприємництва та соціальної спрямованості економіки, оскільки туристичні підприємства дискриміновані по відношенню до інших суб'єктів підприємництва та видів діяльності;

- статтю 42 Конституції України, якою гарантується право кожному на свободу підприємництва та вільний вибір видів і меж підприємницької діяльності;

- статтю 3 Цивільного кодексу України та статтю 43 Господарського кодексу України, оскільки підприємці мають право без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку підприємницьку діяльність, що не заборонена законом, та вільно вибирати види своєї діяльності (ст. 44 Господарського кодексу); не забезпечуватиметься свобода конкуренції та захист споживачів від проявів несумлінної конкуренції, тому що штучно обмежується коло суб'єктів, які надаватимуть ці послуги (ст. 25 Господарського кодексу);

- статті 25, 29 і 31 Господарського кодексу України, оскільки створюються нерівні правові та економічні умови на ринку турпослуг для всіх суб'єктів підприємництва, що гальмуватиме розвиток туристичного ринку. Вказане обмеження можна розцінити як дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок суб'єктів господарювання (ст. 29), що є дискримінацією та спробою обмежити конкуренцію на ринку турпослуг (ст. 31). Також порушується обов'язок держави щодо підтримання нею конкуренції як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки власним досягненням підприємців здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримуватимуть можливість вибору необхідної послуги (ст. 25);

- статтю 44 Господарського кодексу України, відповідно до якої підприємництво в нашій державі здійснюється на основі принципу вільного вибору видів своєї діяльності;

- статтю 31 Господарського кодексу України в частині недопущення заборони створення нових підприємств, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів господарської діяльності з метою обмеження конкуренції;

- статтю 15 Закону України "Про захист економічної конкуренції" (11.01.2001 р. №2210-III), тому що встановлюються обмеження на здійснення окремих видів діяльності та створюються окремим суб'єктам господарювання чи групам суб'єктів несприятливі або дискримінаційні умови діяльності порівняно з конкурентами;

- Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" від 22.03.2012 р. № 4618-VI і Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні (затверджена Законом України від 21.12.2000 р. № 2157-III), оскільки запроваджуються несприятливі правові умови для розвитку малого підприємництва в галузі туризму та є надмірним втручання державних органів у діяльність суб'єктів господарювання.

По-друге, не відповідає міжнародній практиці.

Наведене, в кінцевому випадку, значно обмежує права людини (споживача туристичних послуг) на свободу пересування, вільний і свідомий вибір послуг, оскільки штучно обмежується кількість суб'єктів господарювання, які можуть провадити туроператорську діяльність, а, отже, відсутність конкурентного середовища впливатиме на якість наданих послуг та своєчасність їх надання туристу, свободу вибору суб'єкта господарювання, який формує й реалізує турпослуги тощо.

На нашу думку, норма Закону щодо виключності туристичної діяльності має бути вилучена шляхом внесення відповідних змін до нього.

Необґрунтованими й спірними, з нашої точки зору, є положення Закону про необхідність фінансового забезпечення відповідальності туроператора та турагента перед туристами на випадок свого банкрутства (ст. 15) [17].

Окремо слід наголосити на тому, що вперше на законодавчому рівні в абзаці 13 статті 20 Закону закріплено норму, що відносини між туроператором і турагентом (їх права й обов'язки, відповідальність тощо) визначаються згідно із загальними положеннями про агентський договір. Отже, агентський договір у сфері туризму є нормативно закріпленим видом договору, на суттєві умови якого слід посилалися у разі виникнення спірних питань.

До прийняття нової редакції Закону України "Про туризм" поняття агентського договору взагалі не було визначено на законодавчому рівні, крім посилань на такий різновид угоди, наприклад, в Законі України "Про страхування".

Отже, сьогодні в законодавстві України при вирішенні питань, що стосуються укладення агентських договорів, перш за все необхідно керуватися положеннями Господарського кодексу України (глава 31). В той же час, нормативне регулювання укладення агентських договорів даною нормою ГК не обмежується. До цього виду договору застосовуються також загальні умови укладення господарських договорів, викладені в главі 20 ГК. В частині, не врегульованій ГК й іншими нормативними актами, до

агентських договорів можуть застосовуватися норми Цивільного кодексу, зокрема положення щодо договору-доручення (глава 68). Оскільки агентський договір передбачає надання послуг, то вочевидь необхідно враховувати та використовувати при укладенні договорів у сфері туризму й загальні положення ЦК щодо договору про надання послуг (глава 63). Необхідно також зауважити, що при недотриманні суттєвих умов договору, які передбачені Цивільним кодексом або Господарським кодексом України, зацікавлена сторона вправі звернутися до суду з позовом про розірвання договору або ж визнання його недійсним.

У статті 22 про договір на готельне обслуговування норма в частині визначення предмету цього договору містить колізійне формулювання: за договором на готельне обслуговування одна сторона (готель або інший суб`єкт, що надає послуги з розміщення) зобов`язується за дорученням іншої сторони (проживаючого) надати послуги по тимчасовому проживанню. Згідно з цим визначенням договір на готельне обслуговування має ознаки договору-доручення (ст. 1000 ЦК України), що слід заперечити. За своєю правовою природою договір-доручення є договором про представництво (посередницький договір), за яким одна сторона (повірений) зобов`язана діяти (вчинити певні юридичні дії) від імені та за рахунок іншої сторони (довірителя) щодо третіх осіб. Тобто у даному випадку одна сторона за договором на готельне обслуговування (готель) не надає безпосередньо послуги з розміщення іншій стороні (проживаючому), а лише зобов`язується вчинити певні дії від його імені шляхом укладання договору на розміщення в готелі з третьою особою, виступаючи при цьому фактично посередником. Отже, положення даної статті не узгоджуються з нормами Цивільного кодексу України (глава 68), оскільки по суті договір на готельне обслуговування, якщо він укладається безпосередньо між готелем та споживачем – проживаючим (прямий договір), не є договором-доручення і, як наслідок, його може бути визнано недійсним (ст.ст. 213, 215, 229 і 236 ЦК України).

На нашу думку, суперечливим є й положення статті 35 про міжнародні договори України в галузі туризму та участь України в міжнародних туристичних організаціях. Даною статтею визначено, що держава сприяє розширенню та зміцненню міжнародного співробітництва в галузі туризму на принципах і нормах, розроблених Всесвітньою туристською організацією (ЮНВТО). Таке формулювання є юридично некоректним, оскільки ЮНВТО є громадською організацією, а її принципи й норми мають рекомендаційний характер і не можуть зобов`язати державу їх дотримуватися при здійсненні своєї політики в тій чи іншій галузі [18, с. 107]. Натомість, включивши таке положення до Закону, Україна зобов`язується не відступати від принципів і норм ЮНВТО, що слід заперечити. Вважаємо, логічним було б це нововведення вилучити із Закону України “Про туризм”.

Абзацом 4 статті 37 заборонено посередницьку діяльність на території України з укладання договорів на туристичне обслуговування з іноземними суб'єктами туристичної діяльності. Відповідно до положень цієї статті така діяльність може здійснюватися лише через туроператорів, зареєстрованих згідно із законодавством України. Це положення не узгоджується з специфікою та практикою (особливо міжнародною) провадження туристичної діяльності.

По-перше, по суті забороняється займатися таким видом туризму як виїзний, оскільки діяльність суб'єктів туристичного підприємництва, які організують туристичні поїздки за межі України, пов'язана з реалізацією турпродукту іноземних туристичних компаній на території України, а отже фактично вони здійснюють посередницьку турагентську діяльність на користь нерезидентів – іноземних туристичних компаній. По-друге, порушено Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ (із змінами та доповненнями), оскільки суб'єкти підприємництва мають право добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; заборонено будь-які дії держави, крім передбачених цим Законом, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ст. 2), а також недопущення втручання державних органів у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених цим Законом, що є обмеженням права здійснення зовнішньоекономічної діяльності і як таке забороняється (ст. 5). Адже туристична діяльність – це один з видів зовнішньоекономічної діяльності.

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання в Україні провадиться в тому числі й на основі принципу свободи її суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ст. 377 ГК України). На практиці ж законодавче обмеження для іноземних господарюючих суб'єктів здійснювати підприємницьку діяльність є порушенням міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини, що потребує приведення даного положення Закону України “Про туризм” у відповідність з нормами як вітчизняного законодавства, так і міжнародного.

Слід також наголосити, що дана стаття містить заборону й щодо укладення договорів на туристичне обслуговування між фізичними особами - суб'єктами туристичного підприємництва України, які не мають статусу юридичної особи й не ліцензовані як туроператори, та іноземними туристичними фірмами.

Закон містить норму імперативного характеру стосовно того, що туроператором може бути лише юридична особа, створена згідно із законодавством України (ст. 5), а ніяк не фізична. Суб'єкти підприємницької діяльності – фізичні особи не можуть виступати в якості туроператора й отримати відповідну ліцензію та займатися організацією міжнародного (зокрема, виїзного) туризму. У такому випадку суб'єкт господарювання не може укласти договори з іноземними туроператорами й виступати

посередником з реалізації їхніх послуг (турпродукту) на території України, а також, що вбачається не менш важливим, не зможе виступати від свого імені.

З огляду на це суб'єкту підприємницької діяльності для організації турів за кордон необхідно або створити й зареєструвати юридичну особу й отримати туроператорську ліцензію або ж продовжувати діяльність як турагента і реалізовувати турпродукт від імені українського туроператора. Отже, згідно з нормами цієї статті Закону українські турагенти не мають права пропонувати й відповідно виступати посередником при реалізації українському споживачу іноземного турпродукту, що слід заперечити. Як наголошувалося вище специфіка туристичної діяльності полягає в тому, що організація зарубіжних поїздок українських туристів (тобто реалізація українському споживачу іноземного турпродукту), це класичний приклад посередницької діяльності на користь іноземного суб'єкта господарювання. Таким чином, вважаємо, що як український турагент (будь-то юридична особа чи фізична особа - суб'єкт підприємництва), так і туроператор мають рівні права щодо укладення договорів з іноземними турфірмами з реалізації на території України іноземного турпродукту українським туристам.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що узагальнення правозастосовчої практики норм Закону України "Про туризм" (в редакції від 18 листопада 2003 року) дає підстави для наступних висновків.

В цілому даний Закон ґрунтується на хибних позиціях концептуальних побудов, а звідси – відсутність державницьких підходів щодо розвитку вітчизняного туризму, оскільки він зорієнтований виключно на виїзний туризм (ст.ст. 1, 15, 17, 20 і 37), що є економічно недоцільно для держави й у даному випадку може призвести до вимивання значних валютних коштів з України, а отже, до прямих втрат держбюджету. Навпаки, з боку держави, на нашу думку, потребують підтримки та стимулювання в'їзний, внутрішній туризм і екскурсійна діяльність, які в Законі залишилися поза межами правового регулювання. Саме ці види туризму мають забезпечувати наповнення державного бюджету, збереження наявних та створення нових робочих місць, розвиток малого й середнього підприємництва (туризм – це сектор економіки, де домінують малий і середній бізнес), є важливим джерелом доходів для багатьох депресивних регіонів, сприяють поліпшенню міжнародного іміджу України та її економічному зміцненню. Крім того, саме внутрішній туризм і екскурсійна діяльність є соціально орієнтованими видами туристичних подорожей, сприятимуть залученню незахищених верств населення (молоді, жінок з дітьми, літніх людей, інвалідів тощо) до відпочинку, організації свого дозвілля в умовах вільного часу. А їх пріоритетний розвиток, підтримка з боку держави сприятиме розбудові України як соціальної держави.

Для реалізації більшості статей Закону (вони не забезпечують максимально прямої дії вміщених норм та вичерпного регулювання правовідносин) необхідно буде розробити та запровадити значну кількість підзаконних актів (ст.ст. 4, 5, 15, 17-19, 23 і 26). Все це може загальмувати

процес подальшого розвитку туристичної галузі та негативно вплине на ефективність й стабільність законодавства про туризм.

Суттєвим недоліком Закону, вважаємо, є й те, що він йде врозріз з державною політикою підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в Україні (ст.ст. 5, 15 і 17). Ним створюються додаткові бюрократичні бар'єри на шляху розвитку вітчизняного туристичного бізнесу, що може призвести до поступової ліквідації конкурентного середовища, витіснення з ринку турпідприємств – суб'єктів малого бізнесу.

Переважна більшість положень Закону спрямовані на обмеження підприємництва і передбачають безпідставне втручання державного органу з туризму в діяльність туристичних підприємств, що може спричинити відсутність конкуренції на ринку турпослуг та його монополізацію (ст.ст. 5, 10, 15 і 17), а відтак – потурання конституційних прав людини й громадянина на свободу пересування, відпочинок, охорону здоров'я тощо.

Крім того, в цьому Законі простежується тенденція зарегулювати все, що тільки можливо, причому, як правило, те, що не є предметом регулювання галузевого Закону “Про туризм”, залишаючи поза увагою власне туристичні правовідносини. Ряд статей Закону за своєю суттю мають абстрактно-декларативний характер (ст.ст. 2, 7-12), оскільки їх основний зміст зводиться до проголошення й констатації загальновстановлених принципів і норм.

Таким чином, практика повсякденного застосування правових норм та корективи, що вносить суспільство й держава в умовах соціально-економічного розвитку, загалом свідчить про недосконалість, а в ряді випадків і безсистемність нормативно-правової бази вітчизняного туризму, наявність прогалин в регулюванні деяких його аспектів, а це, в свою чергу, негативно впливає на ефективність розвитку галузі туризму й держави в цілому.

Приходимо до закономірного висновку: така ситуація вимагає докорінних змін і якісно нових підходів для її виправлення та ставить на порядок денний здійснення систематизації законодавства про туризм шляхом кодифікації.

За роки існування туризму міжнародним співтовариством були напрацьовані принципи й норми, що регулюють відносини у сфері туризму. Такі правила зафіксовані як в багатосторонніх і двосторонніх договорах держав, так і в рішеннях міжнародних організацій, в першу чергу – Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), Європейського Союзу (ЄС), Світової організації торгівлі (СОТ) тощо [19]. Це й зумовило авторів **виділити норми міжнародного права, що регулюють туризм, в окрему групу – четверту**, яка включає в себе:

1) міжнародні договори (двосторонні) України в сфері туризму: міждержавні та міжвідомчі;

2) міжнародні конвенції, що регламентують порядок надання послуг у сфері туризму, порядок здійснення туристичних формальностей (перетинання кордону, надання візової підтримки тощо);

3) рішення міжнародних недержавних організацій у сфері туризму.

В науковій літературі неодноразово відмічалось, що нині склалися нові суспільні відносини, раніше невідомі радянській доктрині права, потреба правового регулювання яких обумовлюється практикою [20, с. 36]. І це, на наш погляд, доволі влучна характеристика власне відносин у сфері туризму.

Аналіз регулювання туризму в рамках Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), країн-членів Європейського Союзу та Світової організації торгівлі (СОТ) не тільки дозволить дослідити досвід подібного виду діяльності в країнах з розвиненим ринком туристичних послуг, а також дасть змогу вирішити практичні завдання вдосконалення вітчизняного законодавства про туризм, які постали перед Україною у зв'язку з набуттям членства у СОТ та її прагненням приєднатися до Євросоюзу.

Зокрема, формування сучасного міжнародного законодавства про туризм пов'язано з правотворчою діяльністю органів Європейського Співтовариства, результатом якої стали Директиви “Про подорожі, відпустки та всі поїздки” (№ 90/314/ЄЕС від 13.06.1990 р.) [21] та “Про типовий контракт, що підлягає підписанню турагентством із клієнтом” (№ 90/314/ЄЕС від 13.05.1995 р.) [22], що безпосередньо стосуються регулювання відносин у сфері туризму. Мета зазначених директив – максимальне зближення законів, правил і адміністративних формальностей країн-членів Співтовариства, які стосуються подорожей, відпусток тощо. В них трактуються ключові туристичні поняття (визначення суб'єктів надання турпослуг, їх видів, сутнісне значення комплексної послуги, вимоги до порядку укладення договору та його основних положень щодо змісту, забезпечення виконання договору та умови відповідальності тощо).

До цього часу, за винятком Німецького цивільного уложення, в якому було присвячено окрему главу (ст. 651 “а-к”) договорам (угодам) на туристичне обслуговування (1979 р.) [23], більшість правових систем європейських країн не мали спеціального законодавства, яке б регламентувало питання укладення договору на туристичне обслуговування, а використовувалися основні принципи зобов'язального права.

Водночас, практично з самого початку свого існування Європейське Співтовариство приділяло значну увагу правовим аспектам туризму на міждержавному рівні. Одним з перших законодавчих актів ЄС була Директива №82/470/ЄЕС від 29.06.1982 р. “Про свободу надання транспортних послуг і послуг туристичних агентств на території країн-членів ЄС”. Нею передбачено заходи стосовно розвитку ефективного використання свободи організацій та свободи надання послуг відносно діяльності осіб, що займаються підприємницькою діяльністю (підприємців) по певних послугах, що є додатковими до транспортних та туристичних агенцій (ISIC групування 720).

Директива №84/577/ЄЕС від 10.09.1984 р. “Про зближення законів, правил і адміністративних формальностей країн-членів ЄС щодо неналежної реклами” надала визначення ключових термінів “реклама”, “неналежна реклама” та окреслила межі й умови відповідальності за розповсюдження “неналежної реклами”.

Важливим документом з питань захисту прав споживачів стала Директива №85/577/ЄЕС від 20.12.1985 р. “Про захист споживачів при проведенні переговорів поза місцем розташування ділового підприємства”. Дана директива застосовується до контрактів, сума яких перевищує 60 ЕКЮ. Споживач протягом 7-денного терміну після укладення контракту вправі відмовитися від нього без будь-яких санкцій з боку контрагента.

Директиви “Про подорожі, відпустки та всі поїздки” № 90/314/ЄЕС від 13.06.1990 р. та “Про типовий контракт, що підлягає підписанню турагентством із клієнтом” № 90/314/ЄЕС від 13.05.1995 р. поєднали досвід найбільш розвинених туристичних країн, яким доцільно було б скористатися Україні для вдосконалення та дальшого розвитку вітчизняного законодавства про туризм. Положення даних Директив регламентують порядок укладення договорів з туристами на туристичне обслуговування, зокрема, всебічний захист прав та інтересів як турпідприємства, так і споживача при укладанні договору (контракту) про туристичне обслуговування та упередженням численних порушень у цій сфері правовідносин.

За результатами проведеного Туристичною асоціацією України дослідження сучасного стану правового регулювання у вітчизняній туристичній галузі встановлено [24], що значну частку порушень при наданні турпослуг складають порушення, пов'язані з недостовірною інформацією про подорож або взагалі її відсутністю. Друге місце посідають порушення, пов'язані з наданням неякісних послуг: невідповідність готелів і наданих ними послуг заявленій категорії; недотримання програми туру, в тому числі проведення меншої кількості екскурсій, чим передбачено договором (контрактом) тощо. Кожне зьоме порушення допускається при оформленні договорів про туристичне обслуговування: містяться умови, згідно з якими турпідприємство має переважне право в односторонньому порядку змінювати їх, або формально підходять до його підписання без зазначення переліку конкретних послуг та умов їх надання.

Отже, ця норма Директив, зважаючи на посилення уваги в нашій державі питанням забезпечення захисту прав споживачів, є досить актуальною для українського законодавця.

Окремо Туристичною асоціацією України було проведено й рейтинг скарг туристів на відпочинок за кордоном у 2009 році. Так, перше місце посідають претензії до персоналу готелів (зневажливе, а нерідко й хамське відношення до туристів з боку обслуговуючого персоналу). Друге – до авіаперевізників (низька якість меню й обслуговування на борту літаків, затримка рейсів, перенесення часу вильоту тощо). Третє – щодо класифікації готелів (невідповідність ціни й заявленій категорії (зірковості) готелів, особливо на курортах Туреччини. Четверте – погодні умови (замість

сонячних днів туристи часто „отримують” тиждень дощових злив та штормового моря). П'яте – щодо проведення екскурсій (погано організовані, довгі переїзди в автобусах, одноманітні пейзажі за вікном, малозрозумілі пам'ятки). Шосте – гідів (відсутність перекладачів в 3-зіркових готелях, організація нав'язливого «шопінгу» під час екскурсій). Сьоме – так звані „гарячі тури”, які пахнуть паленим (часто готелі, в яких зупиняються туристи з гарячими путівками мають свої приховані „переваги”. Замість замовленого виду на море в 4-зірковому готелі туристів поселяють на першому поверсі з видом на бетонну стіну або на господарське приміщення готелю, де через кожні кілька секунд включається вентиляційне обладнання ресторану).

Якщо відносно скарг туристів на несприятливі для відпочинку на морі погодні умови можна лише поради змиритися з цим, оскільки зазначена обставина відноситься до форс-мажору. А юридичне значення форс-мажору полягає в тому, що він (як обставина, за яку зобов'язана сторона не несе відповідальності) є підставою для звільнення турпідприємства від відповідальності за порушення цивільно-правових зобов'язань, тобто зобов'язань за договором на туристичне обслуговування. То до решти справедливих нарікань буде слушною порада дуже уважно й виважено підходити до деталей майбутнього відпочинку, бути максимально прискіпливим до найдрібніших нюансів, зазначаючи всі умови туристичної подорожі в договорі на туробслуговування. Причому ці застереження стосуються як туристів, так і туристичних компаній з метою унеможливити претензії один до одного та судову тяганину.

Директива № 92/421/ЄЕС від 13.07.1992 р. “Про план розвитку туризму в рамках ЄС” відзначаючи, що туризм відіграє важливу роль в економіці ЄС, запроваджує ряд заходів, які необхідно вжити для його успішного розвитку, в тому числі поширення знань про туризм, розвиток туристичної статистики в рамках ЄС, удосконалення транснаціонального, культурного, сільського, соціального і молодіжного туризму, питання впливу туризму на стан навколишнього середовища, підготовки кадрів для туризму та його просування в третіх країнах [25].

Суттєве значення для правового регламентування туризму має Директива № 93/13/ЄЕС від 05.04.1993 р. “Про несумлінні умови в договорах із споживачами”. Статтею 3 надається визначення “недобросовісних умов” контракту, в Додатку до Директиви вказується перелік таких умов – всього 21 [26].

Загальні положення Директиви № 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20.05.1997 р. “Про захист прав споживачів у дистанційних контрактах”, регламентують відносини з укладення контракту на продаж товарів або надання послуг між споживачем і виконавцем без фізичної присутності їх в одному місці [27]. Такий контракт може бути розірвано споживачем без пояснення причин і будь-яких санкцій з боку виконавця послуги протягом 7-денного терміну з моменту його укладення.

Питання відповідальності авіаперевізників встановлюються в Регламенті Ради ЄС № 2027/97 від 09.10.1997 р. “Про відповідальність авіаперевізників у

разі нещасних випадків (аварії)” [28]. Положення цього документу поширюються на випадки смерті або завдання шкоди здоров’ю пасажирів у разі авіакатастрофи або іншого нещасного випадку на транспорті. В додатку до Директиви наводяться межі відповідальності авіаперевізників перед пасажирами згідно з національними законами держав ЄС.

Директивою Ради від 10.09.1984 р. № 84/450/ЄЕС „Щодо наближення законів, постанов та адміністративних положень держав-членів стосовно реклами, яка вводить в оману” із доповненнями, внесеними Директивою № 97/55 ЄС від 06.10.1997 р., регламентуються питання, спрямовані на захист саме економічних інтересів споживачів [29].

Насамперед, встановлюються ознаки нечесної підприємницької практики та її заборона, визначаються дії або бездіяльність, що вводить в оману, запроваджується поняття „агресивна комерційна практика” (тобто практика, що використовує примус, докучання або неналежний вплив, а також суттєво впливає або може вплинути на свободу вибору чи поведінку споживача тощо) та відповідальність за нечесну підприємницьку практику.

Під нечесною розуміється практика, що суперечить вимогам професійної доброчесності, принципу добросовісності та суттєво впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача або групи споживачів щодо продукції (послуг). Нечесна підприємницька практика також включає: вчинення дій, що кваліфікуються чинним законодавством як прояви недобросовісної конкуренції; будь-яку діяльність (дії або бездіяльність), що вводить споживача в оману або є агресивною.

Поряд з вищенаведеними нормативними актами, що стосуються туризму, Європейське Співтовариство прийняло значну кількість документів щодо свободи пересування та спрощення туристичних формальностей в межах Співтовариства, а також уніфікації правил поїздок громадян держав, що не є членами ЄС. Прикладом цьому є Конвенція “Про контроль за особами, які перетинають зовнішні кордони” від 10.12.1993 р., Шенгенська угода 1985 р., Вказівка № 1683/95 від 29.05.1995 р. “Про встановлення уніфікованої форми візи”, Вказівка № 2317/95 від 25.09.1995 р. “Про перелік держав, громадяни яких повинні отримувати візу при в’їзді на територію ЄС”, Візовий кодекс ЄС від 16 червня 2009 року [30] та інші.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що з інтеграцією України до Євросоюзу, зростанням темпів законотворчої діяльності, назріла необхідність виваженої оптимізації законодавства України про туризм з урахуванням національних традицій, конституційних вимог та міжнародно-правових норм. Крім того, практична реалізація Закону України “Про туризм” також виявила ряд проблем у правозастосовчій практиці, невідповідність нормам Конституції України та нормам міжнародного права, що потребує свого невідкладного врегулювання на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Закону України “Про туризм”: Закон України №1282-IV від 18.11.2003р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - №31. - Ст.241.
2. Опанасюк Н.А. Формування та розвиток туристичного законодавства в Україні // Держава і право: Збірник наукових праць, Юридичні і політичні науки. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2002. – С.115-120.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради. - 1996. - № 30. - Ст.141.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№40-44. - Ст.356.
5. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18. - Ст.144.
6. Туризм в Україні: Збірник нормативно-правових актів: В 5 т. - Ужгород: ІВА, 1999. – 280 с. - Т. 1-2.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Офіційний вісник України від 10.12.2010 - 2010 р., № 92, том 1, стор. 9, стаття 3248.
8. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України №1775-III від 01.06.2000р. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 36. - Ст.299.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Офіційний вісник України від 10.12.2010 - 2010 р., № 92, том 1, стор. 9, стаття 3248.
10. Закон України "Про податок на додану вартість" від 03.04.1997 р. №168/97-ВР [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2009]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=168%2F97-%E2%F0>.
11. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. №959-XII [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2009]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.
12. Генеральна угода про торгівлю послугами від 15.04.1994 року [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2009]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017.
13. Закон України "Про податок на додану вартість" від 03.04.1997 р. №168/97-ВР [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2009]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=168%2F97-%E2%F0>.
14. Закон України “Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг” від 06.07.1995 р. №265/95-ВР [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2010]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.

15. Опанасюк Н.А. Про проект Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм” // Держава і право: Збірник наукових праць, Юридичні і політичні науки. Випуск 20. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С.181-188.
16. Вихристенко Б.І., Опанасюк Н.А. Цивільно-правові проблеми у діяльності туристичних підприємств: порівняльно-правовий аналіз // Бюлетень Міністерства юстиції України. – К. - 2007. – № 8. - С.76-94.
17. Там само.
18. Устав Всемирной туристской организации (ВТО) // Туризм в Україні: Збірник нормативно-правових актів: В 5 т. – Ужгород: ІВА, 2000. – 280 с. - Т. 5.
19. Опанасюк Н.А. Формування та розвиток туристичного законодавства в Україні // Держава і право: Збірник наукових праць, Юридичні і політичні науки. Випуск 16. – К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2002. – С. 115-120.
20. Бобкова А.Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности / НАН Украины. Институт экономико-правовых исследований, Донецкий гос. ун-т. – Донецк: Юго-Восток, 2000. – 308 с.
21. Международный туризм: Правовые акты / Сост. Н.И. Волошин. – М.: Финансы и статистика, 2000. – С.244 - 251.
22. Типовой контракт, подлежащий подписанию турагентством и клиентом согласно директиве ЕЭС № 90/314 (от13.05.95г.) // Туризм в Україні: Збірник нормативно-правових актів: В 5 т. – Ужгород: ІВА, 2000. – 280 с. - Т. 5.
23. Германское право. Ч.1. Гражданское уложение: Пер. с нем. - М.: Междунар. центр финансового развития, 1996. – 466 с.
24. Поточний архів Туристичної асоціації України: Матеріали практичної конференції “Іноземний туризм: секторне дерегулювання”, 08 червня 2001р. – К., 2001. - 146 с.
25. Директива Ради Європейського Економічного співтовариства “Про план розвитку туризму в рамках ЄС” від 13 липня 1997 р. № 92/421/ЕЕС // Вахмістров В.П., Вахмістрова С.І. Правове забезпечення туризму. - "Вид-во Михайлова". – 2005.
26. Директива Ради № 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 року „Про несумлінні умови в договорах із споживачами” // Official Journal L095. - 21/04/1993. - P.0029-0034.
27. Директива № 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 1997 року „Про захист прав споживачів при укладанні контрактів на відстані” // Official Journal L144. - 04/06/1997. - P.0019-0027.
28. Регламент Ради ЄС № 2027/97 від 9 жовтня 1997 р. “Про відповідальність авіаперевізників у разі нещасних випадків (аварій)” [Електр.ресурс] / Міжнародні угоди та конвенції в галузі транспорту.

- [К., 2009]. – Режим доступу: <http://legal-base.in.ua/ua/catalog/dir/42/2.htm>.
29. Директива Ради від 10.09.1984 р. № 84/450/ЄЕС „Щодо наближення законів, постанов та адміністративних положень держав-членів стосовно реклами, яка вводить в оману” із доповненнями, внесеними Директивою № 97/55 ЄС від 06.10.1997 р. [Електр.ресурс] / Верховна Рада України. - [К., 2009]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_347.
30. Візовий кодекс Європейського Союзу від 16 червня 2009 року (набув чинності 05.10.2010 року) [Електр.ресурс] / Портал про європейського громадянського суспільства України. - [К., 2012]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/240218.html>.